

NYFUNDNE ELDRE DANICA I OSLO

AV

SOLVEIG TUNOLD

Et hvert bibliotek har sine små rykk av opprydning hist og her i samlingene, etter som det kreves og leiligheten byr seg. En gjennomgåelse av noen eldre danica, som i sin tid var satt tilside for nærmere undersøkelser, brakte nylig i Universitetsbiblioteket i Oslo en del sjeldenheter for dagen. I forbindelse med disse ble det foretatt en razzia på hyllen i alfabetet „Oppbyggelseslitteratur“, hva der også førte til gode resultater. Noen systematisk undersøkelse av eldre danica i Oslo universitetsbibliotek har ikke funnet sted; det er en rekke spredte funn som her skal omtales. Forhåpentlig vil der dukke opp mere med tiden.¹⁾

Det er med en viss usikkerhet man sitter i Oslo og noterer sine „funn“, så lenge man bare har de trykte bibliografiske hjelpemidler å holde seg til. Hvem vet om den boken som synes å mangle i Danmark, ikke muligens kan være dukket opp senere, og nu allikevel er å finne i et dansk bibliotek? Da er det til uunnværlig og uvurderlig hjelp å ha Det kongelige Bibliotek, som prompte og tålmodig svarer på spørsmål, og foretar de etterpå-undersøkelser som må til, først og fremst i katalogene i danske biblioteker, – ved sammenligning mellom forskjellige eksemplarer, henvisninger til litteratur etc. På alle måter har Kongelige Bibliotek lettet mitt arbeide ved de undersøkelser som er foretatt såvel der som annetsteds.

En beskrivende katalog over de trykk som skal behandles her, vil man finne til sist i denne artikkel, kronologisk ordnet. De faller alle, på en enkelt unntagelse nær, innenfor oppbyggelseslitteraturens ramme, og daterer seg fra slutten av 1500-tallet til begynnelsen av 1700-tallet. Det er oppbyggelseslitteraturens blomstringstid, og vi har her flere av dens grener representert: bønnebøker, betraktninger, bønne- og sang- og salmebøker, med bønner for alle stender og for enhver tenkelig anledning. Det er pønitensfromhetens tid; den rene lære, som var vunnet ved reformasjonen, hadde ikke ført benveies til det rene liv, og fromme kretser, ikke minst innenfor adelen, slo til lyd for bot og bedring, og ble

snart toneangivende. Øvrigheten innførte bots- og bededager, og forsøkte også streng kirketukt. Foretagsomme bokhandlere utgav bønne- og salmebøker, som etter hvert ble mer og mer omfangsrige. Og det var ikke bare prestene og de lærde, som skrev andaktsbøker, også legfolket kom med, vistnok vesentlig som kompilatorer og oversettere, især fra tyske samlinger. Flere av adelens damer gjorde også sin innsats i så måte, og noen av dem er med i vår lille samling. Den celebreste, om kanskje ikke den frommeste, var *Kirsten Munk*, som i ektefellen Christian IV's dødsår 1648 anonymt utgav „Naadens Dørs Aandelig Hammer“, en bok hvis videre tittel er karakteristisk for hele genren: „Udkaarne, aandelige oc trøstelige Bønner, Morgen oc Aften at bancke paa Naadens Dør med. . . Saa oc Gudelige Betænckninger om Poenitentze, Skriftemaal, Herrens Nadvere, oc i andre Anliggende at bruge. . .“ De utgaver man har kjent etter førsteutgaven 1648, er fra 1664, én uten årstall, fra 1698 og 1704. I Oslo Universitetsbibliotek finnes 2 eksemplarer av et hittil ukjent trykk fra 1689, trykt hos J. P. Bockenhoffer. Her heter det på tittelbladet: „For nogen Tid siden samlet ved en Høy-Edel Damme. Oc nu i denne sidste Tryck med udvalde Bønner oc nye Psalmer forbedret.“ Johan Philip Bockenhoffer nevnes som boktrykker i København 1659, og var gift med en datter av den kjente salmebokutgiver Christian Cassuben. Formodentlig er det Bockenhoffer som har forøket samlingen med nye og populære salmer, blant andre fra Dorthe Engelbretsdatters „Sang-Offet“, Jesper Rasmussen Rachløvs „Taareperse“ og Kingos „Sjungekor“.

En yngre samtidig av Kirsten Munk, *Sophie Bille* (1622–1695), er også med i vår samling. Hun var datter av riksmarsken Anders Bille og Sophie Rosenkrantz, ble gift med Mogens Rosenkrantz til Glimminge, og fikk tolv barn. Også hun utgav sin bønnebok anonymt, i 1678, og med den fordringsløse tittel: „En ny Bønnebog, med nogle faa Psalmer aff adskillige Bøger uddraget, af S. B. A. D.“ Bokstavene står for Sophie Bille Andersdatter.

Holberg sa at boktitler var som tjære på hjul, denne fikk vognen, titlene boken, til å rulle. Og den nye tittel som Sophie Billes bønnebok ble forsynet med, da den ble sendt ut igjen etter hennes død, fikk den i sannhet til å rulle, helt inn i det 19de århundre. Der er i alt 19 kjente trykk. Hvem ville ikke gjerne ha en „Himmel-Nøgel“?

Oslo-eksemplaret er et hittil ukjent trykk og det tidligste vi nu kjenner som ble forsynet med den nye tittel: „De Udvaldes Uforgængelig Krone i Himmelen Kand erlanges ved denne Himmel-Nøgel til Guds Skat-Camer paa Jorden. Kiøbenhavn Aar 1706. Bekostet af Joachim Schmet-

gen og findis hos hannem til Kiøbs ved Nicolai Kirke." I Ehrencron-Müllers Forfatterleksikon oppføres utgaver med denne tittel kun fra 1710 og utover. Oslo-eksemplaret er innkommet som gave fra den kjente norske boksamler Thv. Boeck.

Utgaven fra 1706 er dessuten interessant ved de opplysninger den gir om eierinnen og hennes familie. Boken er velbevaret og smukt innbundet i sort skinn. På forpermens innside står med stor og tydelig skjønnskrift: „Denne Bog tilhører mig, Petternelle Dass.“ På forsatsbladet har hun avskrevet en salme, og satt sitt navnetrekk under med dateringen „Tiøttøen den 3 Augusti A° 1709.“ Noen år senere har hun innført en del notater på tomme blad bakerst i boken, og forteller der blant annet at hun har fått den av sin „Hierte kiære Søn, hæderlige og vellærde, nu salige Hr. Marcus C. Volqvarts.“

Petternelle Dass var søster av dikterpresten Petter Dass, og gift med Niels Joensson Greger; de bodde på Tjøtta og fikk fem barn. Fra 1701 satt hun som enke. Marcus Volqvartz (1678–1720), fra 1714 og til sin død sogneprest til Ørlandet i Trøndelag, var hennes svigersønn. Han var forfatter av den kjente og populære samling av åndelige sanger som utkom i 1714 under tittelen „Siælens Luth, opstæmt med adskillig Streng-Leeg“. En av sangene i „Siælens Luth“ har hentet sin overskrift direkte fra Sophie Billes bønnebok, „Himmel-Nøgel till Guds Skat-Camer“. Denne bønneboken har nok betydd meget for Volqvartz, siden han både har diktet en salme over den, og har forært den til sin svigermor i hennes enkestand på Tjøtta. Det er da også denne salmen Petternelle har skrevet inn i sitt eksemplar av „Himmel-Nøgel“: „Min bønnenøgell tår ieg fatt / At ieg kand aabne Himlens skatt. . .“ Petternelles notater bakerst i boken supplerer hva man ellers vet om hennes data: vi får nu vite både at hun var født den 21. november 1652 på Tjøtta, og at hun levde ennu i sitt 91de år, 1743.²⁾

Indirekte er også en tredje adelsdame, Sitzel Høeg, representert i samlingen, ikke med sin egen bønnebok fra 1620, men med en bok hvis oversettelse til dansk skyldtes hennes og hennes manns Ebbe Munks tilskyndelse, nemlig *Johann Gerhards Meditationes*, som i 1614 utkom i dansk oversettelse ved slottspresten på Antvorskov *Christen Christensen Vinter* under tittelen „Siælens Klenodie“.³⁾ Av denne anfører Ehrencron-Müller og Bibliotheca Danica kun én senere utgave, nemlig fra Kbh. 1737. Vi har nu et trykk fra Lund 1675, et av de forholdsvis få eksemplarer på danske bøker trykt i Skåne etter avståelsen 1658. Boktrykkeren er Jørgen Schröder,⁴⁾ faktor i det trykkeri som biskop Peder Vinstrup hadde opprettet, med lokale i bispens gård Värpinge like utenfor Lund.

Mellom bispens boktrykker og akademiets, Vitus Haberegger, var det ofte rivninger p. g. a. privilegiene. Men da den Skånske krig brøt ut i 1675, fortrakk Haberegger til Malmø, og Schrøder ble enerådende. Det er i dette år han sender ut den gamle danske oversettelse av Johann Gerhards *Meditationes*. Sikkert må det være bispen Peder Vinstrup, som har tilskyndet Schrøder til dette. Bispen var da gammel og svak († 1679), han hadde i senere år vist større dansk sinnelag enn i de første overtagelsesår, og sitt danske sprog hadde han aldri villet oppgi. Johann Gerhard hadde vært hans ungdoms velynder og venn; han hadde bodd hos ham i Jena, og stod i nært forhold til ham. Den eneste danske utgaven fra 1614 var ikke lenger å få tak i – og boken må sees som en tribut både til Gerhard og til danskheten, fra biskop såvelsom fra boktrykker.

Schrøder havnet etter mange omskiftelser hos en annen biskop, som også opprettet sitt eget trykkeri, nemlig Thomas Kingo i Odense. Det var Schrøder som fra midten av 1680-årene av trykte såvel senere opplag av Sjungekoret, som Vinterparten og Kirkesalmeboken. Men i 1676 holdt det på å gå galt med ham. Det så ut som om danskene skulle seire, en dansksinnet professor skrev et hyllningsdikt til Christian V, og Schrøder trykte det. Men lykken snudde seg, og Schrøder ble satt i fengsel. Han må imidlertid være unkommet, for allerede våren 1677 er han i Landskrona, hvor danskene var herrer til krigen sluttet i 1679. Så drar han til Danmark.

Fra svenskekrigen 1657–60 har man de velkjente beretninger av *Anders Matthiesen Hjøring* (1609–78, fra 1637 fattigprest ved Vartov Hospital): „Leirs-Krans“ 1660, og „Leirs-Politi“ 1661, et øyenvitnes skildringer fra Københavns beleiring 1658–60, yndet folkelesning gjennom lange tider. Men den første boken Hjøring skrev, „Gudfrygtigheds Speil“, Kbh. 1642, har vært forsvunnet, bare titelen har vært kjent fra Claus Lydersen Fastings katalog.⁵⁾ Den finnes nu her i et noe defekt eksemplar, uten titelblad, men med fortalen undertegnet Anders Matthiesson Hjøring 3. Jan. 1642, og med løpetitler som nedenfor angitt („Gudfryctigheds Begyndelse“ etc., se katalogen). Da andre utgaver ikke kjennes, tør man her regne fortalens datum som trykkeår.

En ellers lite kjent prest, *Jens Hansson Trige* (ca. 1609–1674), sogneprest i Virring og Essenbæk i Randers amt, prost 1660, figurerer her med begge de trykk som har bevaret hans navn for efterverdenen. Av det ene, „Vita militantium, De Stridende Guds Børns Liff“, Aarhus 1647, skrevet til enketrøst for fru Elsebe Juell til Bruusgaard, har man kjente eksemplarer. Av det annet, „Cantica biblica“, også fra Aarhus

1647, har man hittil bare kjent titelen. Det finnes nu her sammenbundet med det første, i et velbevaret eksemplar. Det er de keiserlige troppers herjinger i Jylland under Tredveårs-krigen, som har inspirert ham til hans „Cantica biblica“. I dedikasjonen til Jfr. Margrete Juel (se katalogen) sier han blant annet:

„Oc jeg w-verdig, det samme maa bekiende, at jeg i forrige Feidetid oc store Bedrøffuelse, jeg med andre vor Herris Fattige Børn var vndergiffuen, haffuer haft min største Ro oc Glæde aff Guds Ord. Thi naar Nøden oc Plagen var allerhøyeste, tog jeg min Bibel i Haanden, kaste op Fædrenis Historier, oc fant da, baade det suare Kaars de moxen alle har været bested vdi, oc huor vnderlig oc ved ringe mideler, Gud dennem igien reddit haffuer, besynderlig randsagede jeg i Historier om Krig oc Fiende Mact, de tit haffuer været vnderlagde, oc fant da, i huor hart det nogen tid for dem være kunde, haffuer Gud dog hiul[pit] dem, naar de raabte til hannem, giffuit dennem Fred igien, oc torit Graaden aff deris Øyne, at de end oc effter befrielse, med Glædelig Sang, aff inderste Hiærte haffuer tackit oc Loffuit Herren.

Da bleff jeg oc, ved Guds Naadige løfter foruissit, jeg oc andre Guds Børn skulle endnu leffue den gode Fred op igien, oc Tacke Gud for en Naadig befrielse. Aff den Aarsag tog jeg mig de fornemmiste Loffsange for i Bibelen findis, som en deel er siungen til en Seyeruinding offuer de Legemlige, oc en deel til Seyeruinding offuer de Aandelige fiender, at sammenskrifue paa danske Riim, effter andre vore gemene danske Psal. Loffuendis vor Herre, med andre hans Bø[r]n, at Tacke hannem med glæde, naar hand vilde giffue oss Fred igien.

Thi w-anseet wi Gud være loffuit vel haffuer skønne oc Lifflike Psalmer nock i vore Psalmebøger, saa er det mig icke vitterligt, at disse herlige Loffsange, ere nogensinde aff nogen tilforne vdsat. . .“

Den første av sangene er dateret 1645. Siden følger „Mosis Anden Loffsang“, „Debora Den Prophet-Indis, oc Barachs Loffsang, der Gud gaff dem Seyer offuer deris Fiender Cananiterne, oc offuer Sissera deris Høffuidsmand“, „Annæ den Prophetis Samuelis Moders Loffsang“, „Esaia Prophetis Loffsang“, „Iudits Loffsang, der hun var styrckit aff Gud, oc haffde Affhuggit Holophernis Hoffuid. . . Effter den Melodie: Eya mit Hierte ret inderlig Jubilerer“, „Jomfru Mariae, Iesu Moders Loffsang. . . Effter den Psalme: Herre Jesu Christ min frelser du est“, „Sachariae Loffsang“.

Selv om Triges prosa i „Vita militantium“ er bedre enn hans vers, som halter mange steder, har disse dog stundom en frisk fart i opptakten. Mosis' første sang begynner slik: „En ny Sang vil jeg siunge / Vor Gud

H vem skal wi	R ^{1.} abe til
Aff Hiere'	Aff Siel oc mact/
Naar alskens	Nød off vil
Slet Haffe'	I grund nedlagd?
Paa Jorden/	Liden løff
Er nu hoff	Off at finde:
Der off land	Loffue troff/
En Dag	Eller Nat at vide.
Ret ingen	Sund saa blid?
Seer wi	Diffe tide/
Off land	Affsaa den Quid?/
Ney i sorgen	THEER saa vide.
	2.
Hielp Gud/	Reck off din Haand/
Act paa vor	Angst oc Bæ:
Naadlig' løff	Nu vor Daand/
S lig ynck lad	Icke skee:
Paa dig er	Lagd vor Sorg/
Est du en	Offeil gode/
Den klipp' oc	Lystig' Worg?
End huee oc	En til mode/
Raad/mæce/	Spil / Siendlig viff
Slaar paa: du	Da tilfede
Diffe offr' dem	Til din priff/
Nød; angst/dpd	ER dem berede.
	H g

De to første vers av „Tuende Gudfryctige Ecte Personers sorgelige klage offuer denne Næruerendis Tids ælendige Stand“. Alle syv vers har det kunstferdige dobbelte akrostikon: HANS PEDERSEN i linjenes begynnelsesbokstaver, og RANIL OLESDATTER midt på linjen. Det er vel forfatterskapet til visen som ekteparret på denne måte vedkjenner seg. – Originalens størrelse.

til Loff oc Prijs / Oc tacke med min Tunge / For alt gaat hand beuijs: / Thi hand en Gjerning gjorde / Herlig for alle Mand / Ægypterne hand torde / Nedsuoncke i Haffsens Vand.“ Og er der mange klossetheter i de følgende 15 vers, så heter det til gjengjeld i siste: „O Herre aff din Naade / Frels oss aff Fiendens Haand. / Paa dig wi oss forlade / Giør oss O Gud Bistand / See til vor Øyen Taare / Wi Græde Hiertelig / Thi Fienden Brasker saare / O Gud forbarme dig.“ I Mosis' Anden Loffsang som har hele 41 vers, nekter han seg ingen ting av hevntørst og blodtørst, „Vor Gud med Straff / Sin Tienners Død skal Heffne / Oc icke Liffuit leffne / Fienden som det vdgaff.“ Derfor la oss omvende oss til Gud, sier han, „Visselig skal hand / Sin Miskundhed forøge / Offuer dem som hannem søge / Oc offuer sit Folckis Land.“ Judits lovsang har sine små charmerende øyeblikksbilleder: v. 8: „Hun monn' sig oc med kaastelig Vand / Offuerstryge / Oc fletted sit Haar med egen Haand / At Suige / Hun stilled sig fro / hindis deylig Sko / Forblindet ham, der hand saa derpaa / Tillige.“ v. 9: „Hendis deylighed daared hans Hierte da / Hand brende / Men hun hug hannem sit Hoffuit fra / Optende / Med gierning sin, stor Sorig oc Pijn / Hos ham der hand laa Drucken aff Vijn / Behende.“

Boktrykker er ikke angitt på noe av trykkene, men det var den meget foretagsomme Hans Hansen Skonning (Skaaning), 1571–1651; han var født i Ystad, men kom 1614 til Aarhus, hvor han samme år opprettet sitt trykkeri og bodde resten av sitt liv.

Av provinsbyene er foruten Århus også Helsingør representert med et trykk fra 1612: ekteparret Hans Pedersons og Ranild Olesdatters „sørgelige klage offuer denne Næruerindis Tids ælendige Stand“. Trykkeri er ikke angitt, og personene, hvis navn finnes som akrostika i versene (se katalogen) har heller ikke med sikkerhet latt seg identifisere. Muligens er Hans Pederson den samme som i 1606 ble antatt til hører ved byens latinskole og som ennu i 1613 innehadde denne stilling.⁶⁾ Imidlertid lar skriftet seg etter sitt innhold plasere i den tidlige pønitensfromhet; til overflod heter det i Ranild Olesdatters vers, bl. 1: „Gud giffue wi kunde vore Synder begrede / Oc Naade ved Christum inderlig bede / Pønitentzis Hierter oss Gud forlene / Vore Synder at angre ret hiertlig mene / I stadig Tro oc Haab til Gud / Ret Christelig leffue vor Liffs tid vd / Ved Jesum Christ oss siden for / Til Himmels oc oss der Salig giør.“

Ingen velgjørere er nevnt, som skal ha dette til „it ringe tacknembligheids tecken“ for alle beviste velgjerninger. Man må da kunne anta at det simpelthen er „Tuende Gudfryctige Ecte-Personer“ som på denne mere beskjedne måte har gitt sitt bidrag til pønitenslitteraturen – en

hel andaktsbok har vel oversteget deres evne. At deres navn er flettet inn som akrostika kan ganske enkelt være en måte å vedkjenne seg forfatterskapet. – Om melodien Nils Schiørrings artikkel ndf. s. 57 f.

Blant de tallrike oversettelser av tyske bønnebøker er den populære forfatter *Philip Kegel* her representert med en rekke trykk: først med den nedertyske oversettelse fra høytysk, „Bedeboek“, Hamburg 1617. Borchling & Claussen: „Niederdeutsche Bibliographie“ oppfører ingen utgave mellom 1601 og 1621.

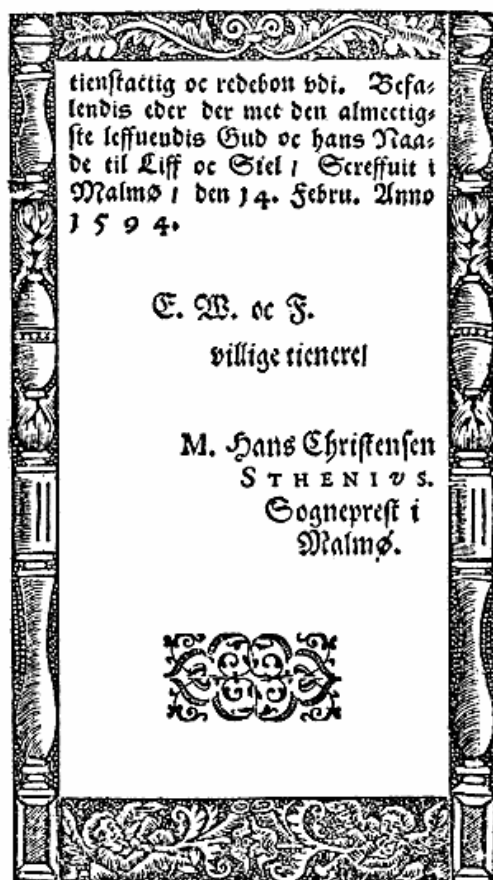
Dernest følger flere utgaver av den danske oversettelse ved *Niels Mikkelsen Aalborg* (1562–1645), prest ved Holmens kirke. I disse er dedikasjonen til Christian IV datert Lübeck 1595. Den formentlig tidligste av disse utgaver (titelbladet har ikke årstall) er trykt i København hos Henrich Waldkirch og må altså datere seg fra før 1629, da Waldkirch døde. Den er muligens trykt i 1621. Den 15. aug. 1621 fikk Henrich Waldkirch 10 års privilegium på Kegels Betænkninger.⁷⁾ I dette trykk, som ellers er likt det neste, mangler nemlig notetrykket til sangen på s. 659, mens det er med i den neste og følgende utgaver.

Av neste trykk, også fra Henrich Waldkirch, og altså også fra før 1629, har vi to eksemplarer, det ene innbundet i fiolett fløyel, og på forsatsbladet med en innførsel av Hanss Tideman, 20. okt. 1635: han har forært boken til sin festemø, „Erlig och gudfryctige Pige Anne Christensdaater“. Et trykk fra 1631 finnes også i Kgl. Bibl., men da Osloeksemplaret er trykt på sterkt gult papir, kan det kanskje også fortjene å nevnes.

En blanding av danske og tyske bønner og salmer har vi i *Anders Gryderops* „Merckelige Bøner oc Psalmer, tilsammen sanckede aff lærde Mends scriffter oc Tungemaal. Met en liden Vndervisning om det euige Liff.“ Kbh. [1613], titelen gjengitt etter eksemplaret i Karen Brahes Bibliotek. Vårt eksemplar mangler titelblad, men fortalen er datert Kbh. 12. mars 1613. En undersøkelse av det eksemplar som i Bibliotheca Danica I s. 309 er datert 1613 (etter fortalen), og hvor det også anføres at salmene mangler, viser at det ikke kan være 1613-trykket. Det er ikke bare innbundet med, men også trykt sammen med hans „Nogle Merckelige oc Aandelige Psalmer“ 1632, trykt av Henrich Kruse.⁸⁾ Det er en liten duodez, bare 8,2 × 4,1 mellom rammene. Da det er den eneste utgave Karen Brahes Bibliotek eier, er det formodentlig den Laurids Lind i sin katalog (Det Danske Bibliotek, Kbh. 1725, s. 125) oppfører som 1619, ved en skrivefeil eller trykkfeil for fortalens 1613 (Lind er ikke nøyaktig), og 1619 går derfra videre til Jens Worms, Nyerups og Ehrencron-Müllers forfatterleksika. All sannsynlighet taler derfor for at Oslo-eksemplaret virkelig er trykket fra 1613, da dette inne-

Slutningen av Hans Christensen Sthens fortale til hans oversettelse av Johann Habermann (Johannes Avenarius): Kristelige og udkaarne Bønner, Kbh. 1594. Denne fortale kjennes ikke fra noen av de andre utgaver, og selv om begynnelsen mangler, har vi likevel her i de syv blad som er bevart, en hittil ukjent prosatekst av den store salmedikter. — Originalens størrelse.

holder både „Bønner oc Psalmer“, som lovet i titelen, salmene trykt inn mellom bønnene. Avstanden mellom rammene er $10,5 \times 5,5$.

Blant salmene hos Gryderop finner vi allerede her den uforlignelig vakke og enkle „Herre Jesu Christ, min Frelser du est“ av *Hans Christensen Sthen*⁹⁾, som selv er rikt representert i vår samling, først med et smukt og velholdt eksemplar av „En liden nyttig Haandbog“ i det hittil forsvundne trykk fra Kbh. 1616, i presset silkebind og med ciselert gullsnitt. Men ennå bedre er hans oversettelse av *Johann Habermanns* (også kalt *Avenarius*) Bønner fra 1594, til og med i 2 eksemplarer, riktignok begge noe defekte og medtatte. Titelblad mangler i begge, men fortalen er datert Malmø 1594 (jfr. katalogen). Nu er jo dateringen på en fortale i og for seg ikke noe å stole på som trykkeår, for den kan som bekjent gå igjen i senere opptrykk og utgaver. Men etter sammenligning med de andre kjente trykk synes det utvilsomt at dette er det forsvundne

1594-trykk. Førsteutgaven 1571 er forsvunnet, 1577 finnes i Kgl. Bibliotek (defekt) og i Uppsala Univ.bibl. (kpl.). Dernest anfører Fasting en utgave fra 1594, som siden har vært forsvunnet. I Karen Brahes Bibliotek finnes så en utgave fra 1601. Det kjennes ikke noe trykk mellom 1594 og 1601. Utgaven fra 1601 er trykt i København av Henrich Waldkirch og er et opptrykk av 1577-utgaven, med den gamle fortalen fra dette år. Rammegarnityret i vårt 1594-trykk er det samme som i Sthens Haandbog utg. av Lorentz Albrecht i 1592, trykt av Assverus Krøger. Sthen sier i fortalen blant annet om Habermanns bønnebok, at den ble av ham for noen år siden fordansket, „huilcken ieg haffuer nu paa ny, effter Erlig, Vijs oc velact Mantz Laurentz Albrechtsens, Borgeres oc Bogeførers til Lybke begering, offuerseet, formerit oc forbedrit, effter den sidste Editz, oc vnder eders E. W. Naffin, min fromme Gabriel Sparre oc Frw Lizebeth ladet vdgaac. . . Malmø den 14. Febru. Anno 1594.“ Da denne utgave altså også er besørget av Albrecht, er det rimelig å anta at Assverus Krøger, eller eventuelt hans arvinger, også har trykt denne. Krøger må være død i 1594.¹⁰⁾ Om rammegarnityrets monogram AF, som noen har ment stod for Augustin Ferber, boktrykker i Rostock, sier Lauritz Nielsen at hele garnityret, monogrammet innbefattet, er meget brukt, både i norden og i tyske trykkerier, og at antagelsen at monogrammet skulle bety Augustin Ferber ikke kan opprettholdes.¹¹⁾

Og siden det er selveste Hans Christensen Sthen vi her har et nytt stykke prosa av, kan det kanskje være på sin plass å sitere litt fra hans fortale:

Vi skal ikke be til helgener, som i pavedømmet, men „styrkelige robe oc skrige“ til Gud om hjelp. „Lige som til Hoffue, naar mand haffuer noget at erbede, hoss en stor Herre oc Første, den maa alt haffue en god Terning i Tafflet der løffuer vel, det er, hand maa haffue en god Procurator, der kand bringe hans Sag vel faare, der for pleyer mand at sige til Hoffue, naar nogen haffuer trengd sig igennem met en ond Sag, hand haffuer hafft gode Helgen der haffuer skut ret effter vognen, oc som mand siger, Huo der vil age vel, hand skal smøre Vougnen vel. Men saadant gelder intet for Gud. . .“

Og de som forlater seg på sin egen gjerning, de ber ikke rett, de er som fariséeren, „der kom oc prangendis her for met sin Bøn, oc stod oc speylede sig i sine gode gerninger som en Paafugel, ville for sine gode gerninger oc Hellighed skyld, pucke vor HERre sin Himmel vdaff, hans Bøn bleff der for intet hørt.“

Rørende er det å se hva den barnerike Sthen som siden fikk så mange sorger av sine barn, skriver om barnebønner: „Oc det maa ieg sige i

Sandhed, at wi gamle paa denne dag, nyder vore smaa Børns Bøn meget gaat adt, huilcke der opløffter deris vskyldige Hender om dagen til vor HÈrre, oc de visselige som en stercker Mur oc mectig Krigsher opholder Guds vrede met deris Bøn, at hun icke skal brende for let offuer oss...“

Sthen tar avstand fra ordet om at nøden lærer oss å be: „Jo større Nøden er, oc jo suarere allehonde drøffuelse ligger oss paa halsen, jo mere effterladne oc forsømmelige ere wi til at bede, wi redis icke for Dieffuelen vor store Arffuefiende, wi ere saa trygge, lige som hand vaare mange Tusinde mile fra oss. Saadan effterladenhet i Bønen breyder Christus sine Disciple, Johan. 16. Her til haffue i intet bedet, oc om i haffuer end bedet, saa er det dog gaaen saa kalt aff. . .“ Og noe senere heter det: „Satan gaar omkring oss som en brølendis løffue, oc søger huem hand kand opsluge. Saa hitzer hand den onde Verden vd paa oss at forfølge oss, hand søger alle Medel oc Veye, huorledis hand kand berøffue oss denne dyrebar Skat, det hellige Euangelium, oc føre oss igen i Affguderi, Hyckleri, oc vrang Guds tieniste, hannem tyrster effter vore inderste Blodsdraabe, huorledis hand kand tilføye oss al forderuelse paa Liff, Siel, Ære oc Gods, Hustru oc Børn, Hand meder til oss met sine Pile, oc skiuder frit ind, nu met Kranckhed, nu met Armod, met Pestilentz, met Krig oc Blodstyrting, met dyrtid oc Misuext, met Mord, met oprør, met fortuilelse, oc mange andreslags Hussplager oc Landplager, oc der som Gud gaff hannem tøyelen, oc stedde hannem sit minde til, saa skulde hand snart spille Garaus met oss. Skal nu vor HÈrre staa bi met oss, beskytte oc beuare oss mod Dieffuelens mact, saa maa wi der om bede oc paakalde hannem i Troen.“

Det minste lille trykk av disse forvillede danica som er dukket opp hos oss, er et tvillingbind, høyst primitivt, – to trykk er sydd inn i et fragment av et eldre pergamenthåndskrift, med en klosset søm. De finnes begge to fra før, i étt eneste eksemplar, i Ribe katedralskoles bogsamling, også der sammen, riktignok i et samlebind på 7 forskjellige trykk. Det er *Anders Sørensen Vedels* oversettelse av *Petrarcas* pønitensesalmer, 1577, og *Peder Tidemands* oversettelse av Jerusalems Forstyrrelse etter *Josephus*, 1580. Da våre eksemplarer kompletterer Ribe-eksemplarene, tar vi dem med i denne oversikt. De er behandlet temmelig utførlig, først av lektor J. Kinch i *Fædrelandet* (4.3.1854), mens de ennu var i privateie i Ribe, like før de ble innlevert til Katedralskolens bogsamling; siden av Helge Haar i *Ribe Statseminariums Elevforenings Aarsskrift I*, 1924, s. 4–16: „En Ribebog og en Ribeborger“, og endelig av Lauritz Nielsen i „Et sjældent Danicum“¹²) samt i „Dansk Bibliografi 1551–1600“, Kbh. 1931–33, med henvisninger.

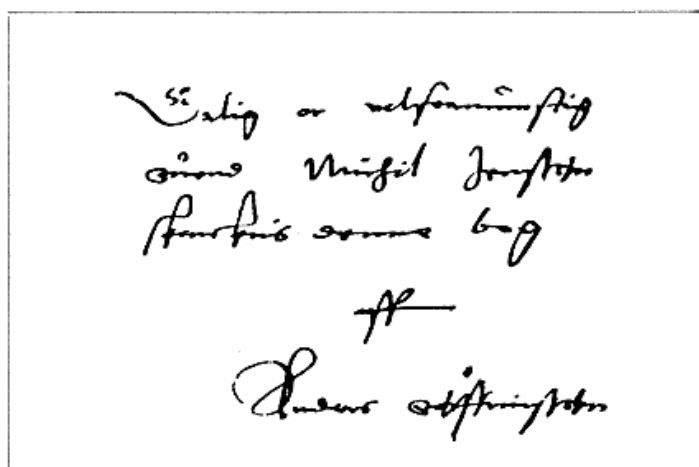
Det minst interessante av trykkene, Jerusalems Forstyrrelse, er forsåvidt komplett i Ribe, som teksten er fullstendig, og bare det siste blad mangler. I „Dansk Bibliografi 1551–1600“, nr. 622, heter det hos Lauritz Nielsen: „Sidste bl. tomt?“ Siste blad finnes i Oslo, og det er visselig tomt. Det er ganske visst et unicum der hvor det står, men, men! Bibliografien har sine tomme blad.

Noe morsommere er Vedels Petrarcasalmer (hos Lauritz Nielsen anf. st. nr. 1326). Titelbladet mangler både i Ribe og hos oss; i Ribe mangler dessuten bl. A VIII, som vi nu kan supplere med – og da det virkelig inneholder en del av teksten til Vedels oversettelse, gir det jo noe mer enn det tomme blad bak Jerusalems Forstyrrelse.

Titelbladet til Vedel har Lauritz Nielsen gjengitt etter utgaven av 1593 (trykt som tillegg til Peder Palladius' oversettelse av Savonarolas Miserere): „Siu Gudelige Penitentze Psalmer, som ere skreffne aff den høylærde oc naffinkundige Francisco Petrarcha Florentino, mere end for tu hundrede Aar forleden, mit vdi Paffuedommet.“ Men her er Vedels navn ikke nevnt. Det skyldes fortalen til Anders Sørensen [Klyne], som bare finnes i 1577-utgaven, at denne oversettelse ble oppdaget som et arbeide av Vedel.

Titelen leder tanken hen på de 7 davidiske pønitensesalmer (etter Vulgatanummereringen Ψ 6, 31, 37, 50, 101, 129, 141). Det var alminnelig at man prøvde å parafrasere såvel disse som de andre Davidsalmene (jfr. Anders Arreboe med hele psalteren, Thomas Kingo med pønitensesalmene i Sjungekoret). Det er imidlertid bare syv-tallet Petrarca's „Septem psalmi penitentiales“ har tilfelles med Davidssalmene, som de forholder seg helt selvstendig til. Vedels oversettelse har sin egen duft og ynde ved siden av den stramme latinske prosa. I den fjerde av salmene heter det kort og godt hos Petrarca: „Tu mihi cælum & stellas, quid enim horum indigebas, tu mihi vicissitudines temporum creasti.“ Trohjertig oversetter Vedel: „Du haffuer skabt Himmelen oc Stierne, mig til gode, Oc forordineret Aarsens Tider for min skyld. Thi huad haffde du saadant behoff.“ Og i siste vers, etter Petrarca's „miserere iterum & succurre, quia sine te morior“, heter det hos Vedel: „Thi der som du icke gjører mig bistand, da er det vde met mig, som met it Lius.“

Vi er så heldige at vi også eier et dedikasjonseksemplar fra Vedel, nemlig hans „Antichristus Romanus“ 1571, en bok som eksisterer i ikke så få eksemplarer rundt omkring i nordiske biblioteker. Pussig nok har forfatteren Peter Christiansen i en avhandling om „Dedikasjonseksemplaret“ (Bogvennen 1948, s. 199) gjengitt i faksimile en dedikasjon fra Vedel nettopp i „Antichristus Romanus“. Til å distribuere som evangelisk

Egenhendig dedikasjon av Anders Sørensen Vedel i hans Antichristus Romanus, Kbh. 1571: „Erlig oc velfornumstig Suend Michil Jenssøn skenckis denne bog aff Anders Søffrinsson“. – Originalens størrelse.

traktat i propagandaøyemed må boken ha vært for dyr, så det må skyldes en tilfeldighet at det nettopp av denne er bevaret 2 dedikasjonseksemplarer og med nesten likelydende dedikasjon: „Erlig oc velfornumstig Suend Michil Jenssøn skenckis denne bog aff Anders Søffrinsson.“

De ovennevnte danske trykk er innkommet til Universitetsbiblioteket i Oslo til forskjellig tid, fra slutten av forrige århundre og til 1953, da Vedel-Tidemand-trykket dukket opp som gave fra Stavangerkanten, ved Stavanger museum. Noen skylder vi samlere som prost A. Faye, postmester Ludvig Malthe, biskop A. Chr. Bang, M. B. Landstad, Thv. Boeck – andre stammer fra givere, som mer tilfeldig er kommet over sjeldenheter under sitt arbeide som lærere eller leger på avsides steder. Selv i våre dager er her ennå muligheter for funn nettopp av litteratur av denne art. Den var det meget av i gamle dager, og den var høyt i hevd. I trange og ensomme trakter var den til lys og oppbyggelse under hårde livsvilkår; den ble tatt vare på og brukt gjennom århundrene, og om bøkene ble slitte, så har de gjort sin nytte.

KATALOG

Nedenfor står LN for Lauritz Nielsen: Dansk Bibliografi 1551–1600, Kbh. 1931–33.

1577. [Francesco Petrarca: Syv ponitensesalmer. Oversatt av Anders Sørensen Vedel. Kbh. Andreas Gutterwitz 1577.] (LN nr. 1326.) – 31 bl. AII–DVIII. Innb. sammen med den følgende:

1580. [Jerusalems Forstyrrelse. Oversatt av Peder Tidemand. Kbh. Andreas Gutterwitz 1580.] (LN nr. 622 samt Lauritz Nielsen i Bok- och biblioteks-historiska studier tillägnade Isak Collijn, Upps. 1925, s. 225-229.) A1 og A11 mangler. D VIII tomt. – Gave fra Stavanger museum 1953.

1594. [Johann Habermann (Avenarius): Kristelige og udkaarne Bønner. Oversatt av Hans Christensen Sthen. Kbh. 1594.] 8°. 2 eksemplarer: Eksemplar 1: Defekt. Kolumnestørrelse 9 × 4,8 cm. 19 l. Av fortalen er bevaret 5 blad. Undertegnet Malmø den 14. Febru. Anno 1594, M. H. C. Sthen, Sogneprest i Malmø. – Blad n b: „Ende paa Habermans Bøner.“ Blad n11: „Her effter følger nogle andre Christelige Bøner, for atskillige Personer at læse, vdragne aff nogle besynderlige lærde Mendis Bøger, oc aff fremmede Tungemaal baade Latine oc Tyske, Oc fordanskede aff Hans Christenson. Gantske deylige, trøstelige oc nyttige at bede.“ Kun 7 bl. bevaret av disse bønner. – Gave fra prost Andreas Faye. – Eksemplar 2: Defekt. Av fortalen er bevaret 7 bl. (med dateringen), og av Sthens overs. fra andre forfattere bl. n11-r1v. Bedre eksemplar enn foregående. K N D i blindtrykk på bindet. – Ukjent proveniens, slutten av forrige århundre.

1594. Martin Luther: „Enchiridion. En liden Catechismus eller Christelig Lærdom, gantske nyttelig for alle Sohneprester oc Predickere. Ocsaa for Børn oc vngt Folck. D. Mart. Luth.“ Vignett. „MDCXC[III.]“ – Sign. AXII-EIX (defekt in fine). Blad E1111: „En Liden Bog om Døbelse, faar alle Sogneprester.“ Nederste høyre hjørne av titelbladet bortrevet, reparert, og biskop A. Chr. Bang har tilføyet fire-tallet. Se Anton Chr. Bang: Dokumenter og studier vedrørende den lutherske katekismus' historie. I, Chra. 1893, s. 249 f. – Jfr. P. Palladius' Danske Skrifter, I, Kbh. 1911-12, s. 60. Ikke identisk med noen av de hos LN nevnte, se gjengivelser s. 49. – Gave fra biskop A. Chr. Bang.

1612. „Tuende Gudfryctige, Ecte Personers sørgelige klage, offuer denne Næruerendis Tids ælendige Stand: Met en aluorlig Bøn til Gud, om hilf, Beskermelse, Straffens formildelse, trøst oc husualelse, baade Timelig oc Euig. H. P. S. – R. O. D.“ – Arabesk vignett. – „Noderne er vdtagen aff Lobwasser: offuer den LXXXIX. Psalme. Prentet i Helsingør, MDCXII.“ 8°. 4 bl. i pappomslag. – Ukjent proveniens. – Bl. 1: 2 vers à 8 linjer: 1) „Den sørgelig tid wi her i hende / Met Angst formengd oc stor elende . . .“ undertegnet H. P. S. 2) „Gud giffue wi kunde vore Synder begrede / Oc Naade ved Christum inderlig bede . . .“ undertegnet R. O. D. – Bl. 2: Noter med tekst: „Huem skal wi raabe til / Naar alskens nød oss vil.“ Bl. 2b-4: Dikt på i alt 7 vers, hvert vers med akrostikon såvel i linjenes begynnelsesbokstaver som midt på linjen: „Hvem skal wi Raabe til / Aff Hiert' Aff Siæl oc mact / Naar alskens Nød oss vil“ osv. således at hvert vers inneholder navnene Hans Pedersøn Ranil Olesdatter. Akrostikonet fremhevet med antikvaversaler i fraktursatsen (se faksimile s. 40). Bl. 4b tomt. – Boktrykkeren er Peder Huæn.

1613. [Anders Rasmussen Gryderop: „Merckelige Bøner oc Psalmer, tillsammans sanckede aff lærde Mendis scrifter oc Tungemaal, Met en liden

Katekismusillustrasjon til det 6. bud.

Fra taket ser kong David Batsaba som bader (2. Sam. 11,2). Tilh. efterskjæring i Luthers Enchiridion 1594 (se katalogen ndf. under dette år), tilv. forbilledet i en utgave trykt i Kbh. av Lorentz Benedicht 1586. – Begge originalens størrelse.

Vndervisning om det euige Liff. Kbh. 1613.] 12°. Defekt. Bl. BIII–v: Kalender fra 24. aug.–23. nov. Av fortalen er bevart DI–DIV: „Screffuit i Kiøbenhaffn den 12. Martij. Anno J. Christi 1613. E.V.T.A. Anders R. Gryderop. Bl. DIVb–DVI: „En Bøn til Christum.“ Teksten foliert 1–199 (defekt in fine). Ved innbindingen er fol. 117–122 plasert foran 111–116. – Gave fra lærer Egelie 1885.

1616. Hans Christensen Sthen: „En liden nyttig Haandbog. Indeholdendis allehaande Gudelige Exercitia oc øffuelser, med Trøstige Bøner oc smucke Loffsange, daglige at bruge oc tiene Gud met. Sammenscreffne fromme Guds Børn oc enfoldige Christne til villie oc gode, Aff Hans Christensøn Sthenio R. Sogneprest vdi Malmø. Oc Siden paa det ny aff hannem offuerseit, forbedrit oc formerit. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Georgio Hantzsch, 1616.“ 12°. Sign. AXII–PXII. Kolofon: „Paa Peder Anderssens Bogførers bekaastning, oc findis hos hannem til Kiøbs.“ Titel i sort og rødt. Komplet eksemplar. Eiermerke: „Thyge Anderssen. Hafniæ d. 31. Octobr. 1693.“ – Ukjent proveniens.

1617. Philip Kegel: „Bedeboek, In Twölff Geistlike Andachte affgedeelet, Darinne allerley schöne Bede, vth der hilligen Schriff vnde den Vederen tho finden. Dörch Philippum Kegelium thosamen gedragen, Vnde jtzundes vth dem Hochdüdeschen in de Sassische Sprake auergesettet, vnde an velen örden vorbetert. Hamborch, Gedrucket dörch Paul Langen, Im Jahre: 1617. In Vorlegginge Hinrick Dosen.“ 8°. Titel i sort og rødt og rammer. Sign.

A VIII–Zz VII. Bl. Zz VIII bortrevet, men har sannsynligvis vært tomt. Reg. slutter med „Ende“ på bl. Zz VII. Tilegnelsen til Christian IV (A II–A VI) er datert Lübeck 1599, og er til originalens 4. utg. („thom veerden mahle wedder dörchgeen“). – Ukjent proveniens.

1621 [?] Philip Kegel: „Tolff aandelige Betænckninger . . . sammenskreffne aff Philippo Kegelio paa Dytiske Sproch. Som mange i langsommelig Tid haffue ynskit at motte vdsettis paa Danske, oc nu, Gud til Ære, er effterkommet: Ved N. M. Aalb. Cum Grat. & Priv. S.R.M.“ Kbh. u. å. Kolofon: Prentet i Kiøbenhaffn, Hoss Henrich Waldkirch. Paa sin egen Bekostning, Oc findis hos hannem til Kiøbs.“ 8°. Sign. a VIII–b VIII A VIII–Tt VIII. Fra A I paginert 1–660 + 6 bl. reg. Dedikasjonen til Christian IV, datert Lybeck 1595, er til originalens 3. utgave („dette samme arbeide nu tredie gang at revidere oc gennemsee“). Titelblad mangler; titelen gjengitt etter neste trykk. Teksten i rammer med grotesker. På s. 659 finnes bare teksten til salmen: „Weien wi giffue oss nu paa / Guds hellige Engle for oss gaa“, og ikke notetrykket til den, som finnes i de nedenfor nevnte trykk. Det er derfor rimelig å anta at dette trykk er det første, fra 1621, da Waldkirch fikk 10 års privilegium på boken. – Gave fra prostinne Landstad.

Før 1629. Som foregående. Titel i sort og rødt og rammer med grotesker. S. 659 med noter. 2 eksemplarer: Eksemplar 1: i fiolett fløyelsbind og med cicelert gullsnitt; dedikasjon fra Hanss Tideman. – Gave fra postmester Malthe. – Eksemplar 2: Nytt bind, skinnrygg med hjørner. Bl. Tt VIII i registeret mangler. – Ukjent proveniens.

1631. Som foregående. „Prentet i Kiøbenhaffn hos Salige Henrich Waldkirchs Arffvinger.“ Titel i sort og rødt og rammer med grotesker. Årstallet i kolofonen. Trykt på gult papir. Ukjent proveniens.

1642. Anders Matthiesen Hiørring: [Gudfryctigheds Speil. Kbh. 1642.] 8°. Defekt. Bindet medtatt, bakpermen bortrevet. Treperm trukket med skinn. Papiret slitt i kantene. – Titelblad og bl. 1 av dedikasjonen mangler. Bl. 5 b: slutten på dedikasjonen, datert „Havniæ 3 Ian: Anno 1642. Ed. Ed. Velb. Velb. . . . Tienere Anders Matthison Hjoring.“ Bl. 6–7 b: „Til Læseren.“ Bl. 8 tomt. Bl. a II–a VII med løpetitel: „Fortalen“, slutten på denne, samt tekstens begynnelse mangler. (C I paginert 5.) Teksten har flere feilpagineringer, og enkelte blad mangler. Pag. 5–162 har løpetitel: „Gudfryctigheds Begyndelse.“ Pag. 162, l. 6: „Den Anden Part. Huorledis it Gudfryctig Liff som aff GVD oc vdi GVD er begynt Fremdragis skall.“ Pag. 162–358 har løpetitel: „Gudfryctigheds Fremdragelse.“ Pag. 359: „Den Tredie Part. Huad ende det tager med Gudfryctighed oc huorledis Brudden finder sin Brudgom.“ Pag. 359 ff. har løpetitel: „Gudfryctigheds Ende.“ Pag. 371 ff. mangler. – Ukjent proveniens.

1647. Jens Hanssøn Trige: „Cantica biblica. Det er: De Hellige oc Fornemmeste Loffsange I Bibelen ere befattede, som de hellige Fædre haffue siunget oc æret deris Gud med. Huilcke it huer Christen Hiærte endnu kunde bruge, at tacke GVD med, for allehaande Timmelig oc Aandelig Velgiernin-

ger hand beuiser dem. I Rijm befattede: Oc effter nogle vor danske Psalmers Melodie oc Noder vdsat. Aff Jens Hansson Trige. Prentet i Aarhus, Aar 1647.“ 8°. Sign. AVIII–DVIII (tomt). Bv feilaktig signert Av. AII–AVI: Tilegnelse til Jomfrue Margrete Juell. AVI: „Mosis Guds Tienneris Sang . . . Dedicarit aff J.H.S.T. 1645.“ – Rammer av sammenstilte røskener. – Innbundet sammen med Jens Hansson Trige: „Vita militantium“, Aarhus 1647, som har samme utstyr som denne. – Ukjent proveniens.

1675. Johann Gerhard: „Siælens Klenodie, Som indeholder 51. Hiertens Hellige Betenckelser, Udi den Salige Religions atskillige Artickle, udaff den Hellige Skriffte kortelig sammenskreffven, Alle fromme Christne til en sand Gudfryctigheds oc det indvortis Menniskis Forfremmelse, saare tienlige ved D. Johannem Gerhard. Superint. til Heldburg 1606. Oc nu aff Latin paa Danske ofversat aff Christen Christensen Vinter. 1614. – Tryckt i Lund hos Jørgen Schröder, Aar 1675.“ 12°. Pag. 1–494. Reg. 2 bl. – Gave fra dr. Meidell, Bergen.

1689. [Kirsten Munk:] „Naadens Dørs Aandelig Hammer, Det er: Udkaarne, Aandelige oc Trøstelige Bønner, Morgen oc Aften at bancke paa Naadens Dør med. . . Saa oc Gudelige Betænckninger Om Poenitentze, Skriftemaal, Herrens Nadvere, oc i andre Anliggende at bruge: For nogen Tid siden samblet ved en Høy-Edel Damme. Oc nu I denne sidste Tryck med udvalde Bønner oc nye Psalmer forbedret. Kiøbenhavn, 1689. Tryckt hos J. P. Bockenhoffer. . .“ 12°. Pag. 1–433. Reg. 4 bl. – Ukjent proveniens.

1706. Sophie Bille: „De Udvaldes Uforgængelig Krone i Himmelen Kand erlanges ved denne Himmel-Nøgel til Guds Skat-Camer paa Jorden. Kiøbenhavn Aar 1706. Bekostet af Joachim Schmetgen og findis hos hannem til Kiøbs ved Nicolai Kirke.“ Titelblad i sort og rødt. 8°. Teksten paginert 1–926. Reg. 5 bl. Siste bl. mangler. Tilskrift og fortale a8–b8: Joachim Schmetgens tilskrift til Fr. Johanna Thounø og Caspar Schøller er datert Kbh. 10. Apr. 1704. På bl. a2: „En ny fuldkommen Bønebog. . .“ – Gave fra Thv. Boeck.

[Ca. 1730?] „En Nye Viise, indeholdende en Lovsang for Krigens Afvendelse udi de Danske Riger, og begynder saaledes: Op Dannemark og dig bereed, &c. Under den Melodie: Af Høyheden oprunden er, &c. Tilligemed nogle Bønner fra og til Bords, til smaa og eenfoldige Børns Underretning.“ Vignett: Lamm med glorie. Strek. „Trykt i dette Aar.“ 8 s. 8°. Bordversene dels fra Thomissons salmebok, dels fra Kingo („Vor Disk og Dug“). – Ukjent proveniens, men sannsynligvis innkommet etter 1900. – Kjennes ikke i Det kongelige Bibliotek, Universitetsbibliotekets Afd. I, Dansk Folkemindesamling; heller ikke i Svenskt visarkiv, Stockholm.

1762. Adolph Friderich von Witzendorff: „Rede an dem hohen Geburtsfeste Sr. Königl. Dänischen Majestät, &c. &c. Königs Friderichs des Fünften in dem grossen Hörsale des akademischen Christianei zu Altona gehalten von Adolph Friderich von Witzendorff, Sr. Königl. Majestät Kammerjunkern. Altona, den 31sten März 1762. Gedruckt mit Burmesterschen Schriften.“

Pag. 4-30 (signeret A4-D3). 4°. Skr. - Trykt på tykk, sølvfarget silke. Hvert blad består av papir overtrukket med tett fastklebet silke på begge sider; trykningen er foretatt etter påklebingen. S. 3: Akantusfrise. „Rede von der Glückseligkeit unter einem vollkommenen Monarchen.“ S. 30: Vignett. Finnes i Det kongelige Bibliotek, men på alminnelig papir.

NOTER

- ¹⁾ Jfr. Lauritz Nielsen: „Ældre dansk Litteratur i Norge“ (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, 10, Upps. 1923, s. 155-166). - ²⁾ Notat av hennes dattersønn Christian Grøn, innført etter hennes egne. Om disse og andre data kan forøvrig henvises til Norsk slektshistorisk tidsskrift, Bd. 18, h. 3, Oslo 1962, s. 218-220: „Petternelle Dass og hennes bønnebok“. Ved Solveig Tunold. - ³⁾ Jfr. J. Oskar Andersen: „Dansk Syn paa Fromhed og „Gudfrygtigheds Øvelse“ i ældre luthersk Tid.“ (Innledning til Sibbernens utgave av Thomas Kingos Aandelige Sjunge-koor, Kbh. 1931, s. xxxvi.) - ⁴⁾ Jfr. Bert Möller: „Lunds första boktryckare“ i „Berlingska boktryckeriet i Lund 1745-1945. Blad ur dess historia.“ Lund 1945, s. 11-24. - ⁵⁾ C. L. Fasting: „Forsøg til en Fortegnelse over de udi Danmark og Norge fra Bogtrykkeriets Indførsel til 1789 Aars Udgang udkomne danske Skrifter.“ Bergen 1793. - ⁶⁾ H. F. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger, 3. R. Bd. IV, Kbh. 1882-84, s. 355. - ⁷⁾ Kancelliets Brevbøger 1621-23, Kbh. 1922, s. 151 f. - ⁸⁾ Oppført i Bibliotheca Danica I s. 348, hvor henvisningen til s. 310 er feil for 309. - ⁹⁾ Hos Brandt og Helweg: Den danske Psalmedigtning I, Kbh. 1846, s. 187, trykt etter Sthens Vandrebog 1659. - ¹⁰⁾ Se Isak Collijn: „Bokföraren Laurentz Albrecht i Lübeck. Några bidrag till hans förbindelse med Sverige och Danmark“ (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Upps. 1923, s. 174). - ¹¹⁾ Lauritz Nielsen: „Boghistoriske Studier“, Kbh. 1923, s. 43. - I. Collijn, anf. st. - ¹²⁾ „Bok- och bibliotekshistoriska studier tillägnade Isak Collijn“, Upps. 1925, s. 225-229.